

ΔΕΚΑ ΜΥΘΟΙ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΓΛΩΣΣΑ

Επιμέλεια ΓΙΑΝΝΗΣ Η. ΧΑΡΗΣ

Κείμενα

Δ. Ν. ΜΑΡΩΝΙΤΗΣ ■ ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ Β. ΠΕΤΡΟΥΝΙΑΣ

Α.-Φ. ΧΡΙΣΤΙΔΗΣ ■ ΑΝΝΑ ΦΡΑΓΚΟΥΔΑΚΗ

ΔΗΜΗΤΡΑ ΘΕΟΦΑΝΟΠΟΥΛΟΥ-ΚΟΝΤΟΥ

ΑΝΝΑ ΑΝΑΣΤΑΣΙΑΔΗ-ΣΥΜΕΩΝΙΔΗ

ΓΙΑΝΝΗΣ ΒΕΛΟΥΔΗΣ ■ ΕΛΕΝΗ ΚΑΡΑΝΤΖΟΛΑ

ΣΠΥΡΟΣ ΜΟΣΧΟΝΑΣ ■ ΜΑΡΙΑ ΚΑΚΡΙΑΗ-ΦΕΡΡΑΡΙ

και

ΕΜΜΑΝΟΥΗΛ ΡΟΪΔΗΣ

ΕΚΑΣΤΗ
ΠΛΑΤΑΚΗ

Η προτεραιότητα του προφορικού λόγου

Σπύρος Μοσχονάς

«**Π**ροτεραιότητα του προφορικού λόγου»·
έτσι επιγράφεται μία από τις «βασικές
αρχές» της νεότερης γλωσσολογίας, που
διατυπώνεται όπως ακριβώς επιγράφεται: ο προ-
φορικός λόγος έχει προτεραιότητα έναντι του γρα-
πτού.

Πρόκειται για καταστατική αρχή. Συνήθως ε-
πεξηγείται με τις ακόλουθες εμπειρικές γενικεύ-
σεις, που επέχουν και θέση επιχειρημάτων:

(α) Φυλογενετική προτεραιότητα. Σε όλες τις
γλωσσικές κοινότητες, όσο μπορούμε να ξέρουμε,
η γραφή, αν ποτέ αναπτυχθεί, ακολουθεί την α-

*Ο Σπύρος Μοσχονάς είναι λέκτορας Γλωσσολογίας στο Τμή-
μα Ε.Μ.Μ.Ε. του Πανεπιστημίου Αθηνών*

νάπτυξη προφορικής γλώσσας. Ακόμη και σήμερα υπάρχουν «προφορικές κοινωνίες» που δεν έχουν γραπτό κώδικα.

(β) *Οντογενετική προτεραιότητα.* Κανένα παιδί δεν μαθαίνει πρώτα να γράφει και μετά να μιλάει.

(γ) *Γνωστική-μαθησιακή προτεραιότητα.* Η ομιλία αναπτύσσεται με φυσικό τρόπο· για να μάθει το παιδί να μιλάει, αρκεί να εκτεθεί σε γλωσσικά ερεθίσματα. Αντίθετα, για να μάθει να γράφει τη γλώσσα του, απαιτείται συστηματική διδασκαλία.

(δ) *Δομική προτεραιότητα.* Όλα τα συστήματα γραφής βασίζονται σε μονάδες του προφορικού λόγου· τα αλφαβητικά συστήματα στους φθόγγους, τα συλλαβικά στις συλλαβές, τα ιδεογραφικά στις λέξεις.

Με τον όρο «προτεραιότητα του προφορικού λόγου» επιστημαίνεται, λοιπόν, κυρίως μια ειδίκευση ως προς το μέσον: η ανθρώπινη γλώσσα έχει πρωτίστως φωνητικό χαρακτήρα, με την έννοια ότι αξιοποιεί τη φωνητική-ακουστική οδό επικοινωνίας, που είναι και η φυσικότερη από εξελικτική και βιολογική άποψη. Αντίθετα, η γραφή είναι

σημειωτικό σύστημα εξαρτημένο και δευτερογενές: «ο μόνος λόγος ύπαρξης της γραφής είναι να παραστήσει τη γλώσσα» (Φ. ντε Σωσσύρ).

Δεν είναι αδιαμφισβήτητη η αρχή της προτεραιότητας του προφορικού λόγου. «Ουσιωδώς μεταφυσική» τη θεωρεί ο Ζακ Ντερριντά. «Εξωτερικά» χαρακτηρίζει τα επιχειρήματα που τη στηρίζουν ο Ρού Χάρρις, επειδή δεν επικαλούνται γενικές σημειολογικές αρχές, αλλά εμπειρικές γενικεύσεις. Άλλωστε, η ίδια η ύπαρξη της γραφής πιστοποιεί ότι η ανθρώπινη γλώσσα δεν χαρακτηρίζεται από απόλυτη ειδίκευση ως προς το μέσον, αλλά μάλλον από σχετική ανεξαρτησία: η γλώσσα μπορεί να «μεταφέρεται» από το ένα μέσον στο άλλο.

Από εμπειρική άποψη, η «προτεραιότητα του προφορικού λόγου» φαίνεται να υποτιμά τη σχετική αυτονομία της γραφής. Η γραφή δεν έχει μόνο «αναπαραστατική», «αρχειακή» ή «μνημειακή» λειτουργία: ανταποκρίνεται σε πάμπολλες επικοινωνιακές ανάγκες και αναπτύσσει ιδιαίτερα εκλεπτυσμένη ειδολογία. Αν μάλιστα λάβουμε υπόψη μας τη σημαντικά αυξημένη λειτουργικότητα της «εγγραμματοσύνης» στις σύγχρονες κοινωνίες και τις νέες μορφές που αποκτά στα

νέα μέσα επικοινωνίας, δύσκολα θα υποστηρίξαμε ότι ο προφορικός λόγος έχει και λειτουργική προτεραιότητα έναντι του γραπτού. Η σύγκριση δεν μπορεί να είναι ποσοτική. Πολλοί μιλούν για δύο είδη πολιτισμού, ακόμα και για δύο συλλογικά διαφορετικούς τρόπους σκέψης: τον προφορικό και τον εγγράμματο.

Όλως ιδιαίτερη σημασία αποκτά η γραφή στη διαδικασία τυποποίησης κοινής γλώσσας. Η γλωσσική τυποποίηση, φαινόμενο όλων των δυτικών κοινωνιών, περιλαμβάνει τη δημιουργία «γραφολέκτου» (μιας «κοινής γραφομένης» ή «φιλολογικής γλώσσας») και τη θέσπιση ορθογραφικών συμβάσεων. Η «πρότυπη» γλώσσα που προκύπτει από την τυποποίηση καθιερώνεται μέσω της παιδείας.

Στην Ελλάδα, για πολλούς και διάφορους λόγους, γνωρίσαμε μια καθυστερημένη τυποποίηση, η διαμάχη για την οποία, γνωστή ως «γλωσσικό ζήτημα», κράτησε πολλά χρόνια. Άλλοι λαοί καθιέρωσαν δημόδη γλώσσα αιώνες νωρίτερα. Αυτή η καθυστερημένη τυποποίηση χρειάστηκε ν' αντιταχθεί σ' ένα πανίσχυρο πρότυπο, της καθαρεύουσας, το οποίο συνέχισε στην εποχή μας την παράδοση του κλασικισμού και του αττικισμού,

μια παράδοση που επιβίωσε με τα γραπτά κατάλοιπα μιας νεκρής γλώσσας.

Απ' αυτήν ακριβώς την παράδοση θέλησε να διαφοροποιηθεί η νεότερη γλωσσολογία, προβάλλοντας την προτεραιότητα του προφορικού λόγου. Συνεπώς, η έμφαση στον προφορικό λόγο κάθε άλλο παρά υποτιμά τη σημασία της γραφής στη διαδικασία της τυποποίησης. Στο πλαίσιο της τυποποίησης, η προτεραιότητα του προφορικού λόγου έχει την αξία μιας λελογισμένης ρυθμιστικής αρχής. Μας λέει πού πρέπει να βασιστεί η τυποποίηση: στον προφορικό λόγο, στη δημώδη γλώσσα, και όχι σε αρχαϊστικά κείμενα. Η αρχή επέχει επίσης θέση μεθοδολογικής οδηγίας. Λέει στον γλωσσολόγο πού πρέπει να αναζητήσει τα δεδομένα του, ποιο πρέπει να είναι το γλωσσικό «υλικό» του, τα «παραδείγματά» του. Τέλος, η αρχή έχει ιδεολογικό χαρακτήρα («επιστημολογικό», θα προτιμούσαν ορισμένοι), όπως προκύπτει από το ανατρεπτικό της περιεχόμενο, τη ρήξη με τη μεγάλη παράδοση του κλασικισμού.

Χωρίς λοιπόν να υποτιμά τη σημασία της γραφής, η αρχή της προτεραιότητας του προφορικού λόγου μάς ζητά να αντισταθούμε στην αποκτημένη συνήθεια να ταυτίζουμε τη γλώσσα με τη γρα-

φή. Ας δούμε πότε αποκτάται αυτή η συνήθεια και ποιες προλήψεις την περιβάλλουν.

Με τη διαδικασία της τυποποίησης, η κοινή γλώσσα αποκτά λεξικά, γραμματικές και δασκάλους. Στα σχολεία διδάσκεται *d'après le livre et par le livre*. Πηγαίνουμε στο σχολείο με γνώση της γλώσσας μας, αποκτάμε όμως εκεί τις μοναδικές μας γνώσεις για τη γλώσσα —και η γλώσσα του σχολείου είναι κυρίως γραπτή γλώσσα. Έτσι, μαθαίνουμε ότι η νέα ελληνική έχει επτά και όχι πέντε φωνήεντα, ότι τα δίψηφα *ει, οι, ου* είναι δίφθογγοι, ότι τα συμφωνικά συμπλέγματα *ξ* και *ψ* είναι φθόγγοι κ.ο.κ. Εφεξής θα δυσκολευτούμε ν' ανακαλύψουμε σ' αυτή τη γνώση για τη γλώσσα τη γνώση της γλώσσας μας.

Στο σχολείο λοιπόν γίνεται η πρώτη ταύτιση της γλώσσας με τη γραφή. Την ταύτιση αυτή τη διευκολύνουν ψυχολογικοί και σημειολογικοί παράγοντες. Η «οπτική εικόνα» είναι πιο καθαρή, πιο διαρκής, πιο σταθερή από την «ακουστική εικόνα». Η «ακουστική εικόνα» είναι φευγαλέα. Αν θέλαμε να κυριολεκτήσουμε, θα λέγαμε ότι δεν έχουμε άλλη «εικόνα» της γλώσσας από τη γραφή. Η γραφή, επιπλέον, οδηγεί σ' ένα αντικείμενο, σ' ένα υλικό προϊόν, το τελικό κείμενο. Ο προ-

φορικός λόγος, αντίθετα, είναι μια συνεχής διαδικασία του υποκειμένου, γεμάτη προσπάθειες, διασταγμούς και αναδιατυπώσεις —όλο προσχέδια που δεν καταστρέφονται (M.A.K. Halliday).

Στη σταθεροποίηση όμως του «οπτικού αντικειμένου» της γραφής συμβάλλει κυρίως ένας κοινωνικός παράγοντας, η ορθογραφία. Οι μόνιμοι απαρέγκλιτοι κανόνες που μαθαίνουμε είναι οι κανόνες της ορθογραφίας. Αρκεί ένα λάθος μας για να ρεζιλευτούμε. Αρκεί μια «ορθογραφική απλοποίηση» για να μας αποσυντονίσει. Μας είναι οικείες οι αντιστάσεις στο να γράψουμε το «τραίνο» με -ε, το «αντικρύζω» με -ι, το «ψέμμα» με ένα -μ. Οι αντιστάσεις αυτές ενισχύονται από πολιτισμικούς παράγοντες. Πολλοί θεωρούν «άλωση της γλώσσας» το μονοτονικό σύστημα, «καταστροφή» το λατινικό. Σαν «κίνδυνος για τη γλώσσα» αναγνωρίζεται οποιαδήποτε «αλλοίωση» της ορθογραφίας.

Αν γλώσσα είναι η γραφή, τότε ο προφορικός λόγος δεν είναι γλώσσα. Ιδιαίτερα διαδεδομένη είναι λοιπόν η αντίληψη ότι η προφορική γλώσσα είναι άναρχη, ότι δεν υπακούει σε κανόνες· ότι μόνον ο γραπτός λόγος μπορεί να είναι δομημένος· ότι μπορούμε μόνο να γράφουμε αλλά όχι και να

μιλάμε «σωστά». Απόδειξη οι δεκάδες οδηγοί «σωστής χρήσης της γλώσσας», δηλαδή της γραφής.

Συναφής είναι και η άποψη ότι τα προφορικά ιδιώματα είναι ευμετάβλητα και ασταθή, κι ας αναγνωρίζουμε σε διαλέκτους που δεν γράφτηκαν ποτέ μια συντηρητικότερη μορφή από αυτήν που επικράτησε στην κοινή γραφομένη, κι ας υπάρχουν προφορικές παραδόσεις εντελώς ανεξάρτητες από τη γραφή. Και είναι αλήθεια ότι με τη γραφή και την τυποποίηση προσπαθούν κάποτε τα «άτακτα» προφορικά ιδιώματα ν' αντισταθούν στην κυριαρχία μιας κοινής γλώσσας.

Η συντηρητικότητα της γραφής σε σχέση με τη γλωσσική αλλαγή εδραιώνει, τέλος, την πεποίθηση ότι η γλώσσα είναι «μία και ενιαία», κυρίως στη διαχρονική της διάσταση. Εδραιώνει την πεποίθηση ότι η γλώσσα δεν αλλάζει, δεν μεταβάλλεται, ή ότι, όσο κι αν αλλάζει, όσο κι αν μεταβάλλεται, η γραφή θα «μάς ενώνει με το παρελθόν», αφού αυτή πρώτη έριξε γέφυρες στο μέλλον.

Επιλογή βιβλιογραφίας

- Deppida J., *Περί γραμματολογίας*, μετ. Κ. Παπαγιώργης, εκδ. «Γνώση», Αθήνα 1990.
- Halliday M.A.K., «Spoken and Written Modes of Meaning», στο *Media Texts: Authors and Readers*, επιμ. D. Graddol και O. Boyd-Barrett, Multilingual Matters / The Open University, Clevedon 1994, σ. 51-73.
- Harris R., *The Origin of Writing*, Duckworth, Λονδίνο 1986.
- *Reading Saussure: A Critical Commentary on the «Cours de linguistique générale»*, Duckworth, Λονδίνο 1987.
- Lyons J., *Εισαγωγή στη γλωσσολογία*, μετ. Μ. Αραποπούλου κ.ά., εκδ. Πατάκη, Αθήνα 1995.
- Ong W. J., *Προφορικότητα και εγγραμματοσύνη*, μετ. Κ. Χατζηκυριάκου, επιμ. Θ. Παραδέλλης, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 1997.
- Saussure F. de, *Μαθήματα γενικής γλωσσολογίας*, μετ. Φ. Δ. Αποστολόπουλος, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1979.